

Damian WERCZYŃSKI

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego

e-mail: damian.werczynski2@uwr.edu.pl

ORCID: 0009-0006-3693-4237

Prace i Studia Geograficzne

ISSN: 0208-4589; ISSN (*online*): 2543-7313

2025, t. 70.1, s. 63-85

DOI: 10.48128/pisg-2025-70.1-04

**ARCHEOLOGIA PUBLICZNA I TURYSTYKA ARCHEOLOGICZNA
W SKALI LOKALNEJ: MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA
STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH NA DOLNOŚLĄSKIM ODCINKU
SZŁAKU KAJAKOWEGO „DOLINĄ BARYCZY”
DLA POSZERZENIA OFERTY TURYSTYCZNEJ**

**Public archaeology and archaeological tourism at the local level:
opportunities for utilizing archaeological sites along the Lower Silesian section
of the “Barycz Valley” kayaking route to enhance the tourism offering**

Abstract: The objective of the article is to present the results of research on the possibility of using selected archaeological sites for tourism purposes in order to expand the tourist offer of the Barycz Valley region. The analysis was conducted only for the section of the river running within the borders of the Lower Silesian Voivodeship because tourism development is linked to local government institutions and the structures of available information. The work was carried out using secondary and primary data. Using the research desk method, sources from the field of archaeology (including publications of excavation results) and tourism geography (including analyses of tourism development strategies) were used, and then field research was conducted to supplement the previously obtained information. As a result of the work, several dozen sites were analyzed and finally 11 of them were selected, based on which a proposal to create an archaeological trail along the existing kayak route on the Barycz River was presented.

Wpłynęło: 15.11.2024

Zaakceptowano: 15.03.2025

Zalecany sposób cytowania / Cite as: Werczyński D., 2025, Archeologia publiczna i turystyka archeologiczna w skali lokalnej: możliwości wykorzystania stanowisk archeologicznych na dolnośląskim odcinku szlaku kajakowego „Doliną Baryczy” dla poszerzenia oferty turystycznej, *Prace i Studia Geograficzne*, 70.1, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 63-85, DOI: 10.48128/pisg-2025-70.1-04.

© Copyright by Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego & Autorzy

Artykuł opublikowany przez SCIENDO
i objęty licencją Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License

Key words: archaeological tourism, public archaeology, strongholds/hillforts, kayak trail, Barycz Valley, field research

WPROWADZENIE

Dolina Baryczy – umownie określany obszar wzdłuż rzeki Barycz – rozciąga się głównie w północnej części województwa dolnośląskiego oraz w niewielkim zakresie województwa wielkopolskiego. Region obfituje w walory turystyczne, głównie przyrodnicze związane z ornitofauną, ale także kulturowe, takie jak drewniane kościoły czy ruiny pałaców. Ponadto istnieje tutaj dobrze rozwinięta infrastruktura dla turystyki aktywnej w postaci gęstej sieci szlaków pieszych, rowerowych i kajakowych.

Istotną grupą zasobów kulturowych, która jak dotąd nie doczekała się dobrego zagospodarowania i użycia w promocji omawianego regionu są stanowiska archeologiczne. Choć rozpoznane i częściowo wymieniane w źródłach turystycznych, w zdecydowanej większości pozostają bez odpowiedniej interpretacji umożliwiającej turystom ich bliższe poznanie.

CEL, OBSZAR BADAWCZY I METODYKA BADAŃ

Głównym celem pracy jest wskazanie możliwości wykorzystania turystycznego wybranych stanowisk dla stworzenia szlaku archeologicznego wzdłuż istniejącej trasy kajakowej „Dolina Baryczy”. Przebiega ona przez dwa województwa: wielkopolskie oraz dolnośląskie. Ewentualna aplikacja wyników badań zdecydowała o ich przeprowadzeniu tylko w obrębie drugiego z regionów, ponieważ w jego zasięgu znajduje się zdecydowanie większa część szlaku. Struktura danych, dostępnych dla jednostek administracyjnych, spowodowała, że obszar badań objął trzy powiaty: milicki, trzebnicki oraz górowski (ryc. 1).

Ryc. 1. Mapa poglądowa obszaru badań

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 1. Illustrative map of the research area

Source: own elaboration.

Zastosowane metody to *research desk* oraz badania terenowe, podczas których wykonano dokumentację fotograficzną. Doboru ostatecznej grupy stanowisk dokonano na podstawie trzech podstawowych kryteriów:

1. Forma krajobrazowa obiektów oraz stan ich zachowania – to kryterium wymieniane jest jako jedno z najistotniejszych dla stanowisk archeologicznych (np. Wróblewski 2007; Wyrzykowski 2010). Ze względu na specyfikę zabytków, obecność wyraźnej formy krajobrazowej jest warunkiem koniecznym dla umożliwienia ludziom nie będącym specjalistami w dziedzinie archeologii dostrzeżenie i odczytanie „krajobrazu archeologicznego”. Stan zachowania rozumiany jest jako wielkość niezniszczonej tkanki zabytku, co ma bezpośredni wpływ na ocenę jego formy.
2. Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu – analizie poddano odległość stanowiska od rzeki ze względu na wybraną formę aktywności (kajakarstwo). W przypadku dostępności terenu oceniano dwa aspekty: typ brzegu w pobliżu określonego stanowiska oraz drogę dojścia od brzegu do zabytku.
3. Zakres badań i znalezisk – przeprowadzono analizę dokumentacji i fachowej literatury, określając zakres dotychczasowych prac, obecność i interpretację obiektów *in situ* oraz liczbę i charakter wydobytych artefaktów (np. nietypowych/unikatowych). Kryterium to ocenia zasób zgromadzonej wiedzy na temat stanowiska, która daje możliwość opowiedzenia „ciekawej historii” turystom.

Poza powyższymi, na wybór stanowiska miały wpływ inne czynniki, które pełniły rolę uzupełniającą. Przeanalizowano odległość od innych szlaków, istniejącej infrastruktury turystycznej oraz atrakcji. Aspekty te uznano za argumenty wzmacniające pozycję stanowiska, gdyż zwiększają możliwości wykorzystania obiektu podczas różnych typów aktywności (np. turystyka rowerowa i piesza). Przy określaniu punktów cumowania kajaków brano pod uwagę ich otoczenie, np. czy jest to centrum miejscowości, czy punkt w oddaleniu od siedzib osadniczych. Ma to związek z bezpieczeństwem pozostawianego sprzętu.

Jako źródła podstawowe wykorzystano Ewidencję oraz Rejestr Zabytków Archeologicznych, dostępne w ramach projektu „Otwarte Dane”¹. W oparciu o te informacje wybrano grupy potencjalnie najatrakcyjniejszych zabytków dla turystyki w każdym powiecie, a następnie przeanalizowano ich lokalizację względem Baryczy. Wykorzystano do tego celu warstwę LIDAR z geoportalu krajowego², mapy publikowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa³ oraz mapy turystyczne⁴. Weryfikacji zaobserwowanych form i stanu zachowania oraz rzeczywistej dostępności stanowisk dokonano poprzez badania terenowe. Do oceny ostatniego kryterium w ramach badań kameralnych wykorzystano dokumentację archeologiczną (karty Archeologicznego Zdjęcia Polski – AZP), syntezy dotyczące osadnictwa na badanym obszarze (Kaletyn i in. 1968; Chrzan 2014, 2022; Kiarszys 2015; Kiarszys, Kolenda 2017; Nowakowski 2017) oraz publikacje prezentujące wyniki prac na poszczególnych stanowiskach spośród ostatecznie wybranych (Lodowski 2002a, 2002b; Nowakowski 2002, 2008; Kolenda 2008; Stempin 2008).

ROLA STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W ATRAKCYJNOŚCI TURYSTYCZNEJ DOLINY BARYCZY

Rzeka Barycz o długości ok. 133 km jest prawobrzeżnym dopływem Odry i wyróżnia się jednym z najniższych spadków wśród polskich rzek (Hobot i in. 2012). Stanowi oś hydrograficzną Doliny Ba-

¹ <https://dane.gov.pl/> (dostęp: 20.06.2022).

² <https://mapy.geoportal.gov.pl/> (dostęp: 19.01.2024).

³ <https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/> (dostęp: 03.03.2024).

⁴ Zob. *Dolina Baryczy, część wschodnia. Stawy Milickie* 2013; *Dolina Baryczy, część zachodnia* 2008; *Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy* b.r.w.; *Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”* 2017; *Tajemnice Doliny Baryczy* 2013, s. 92–93.

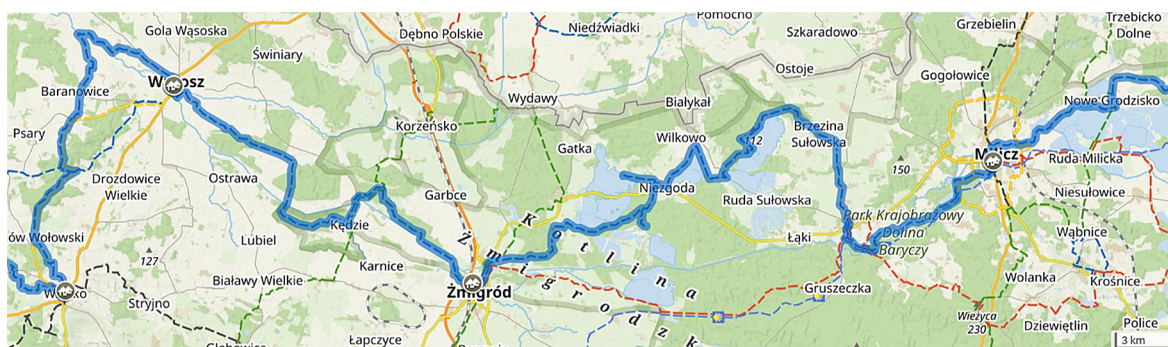
ryczy, wokół której skupiają się różnorodne zasoby przyrodnicze i antropogeniczne. Są one podstawą, zwłaszcza we wschodnim i środkowym odcinku, powstania infrastruktury turystycznej oraz licznych atrakcji.

Wśród walorów przyrodniczych rdzeń stanowią stawy hodowlane tworzące wraz z rzeką ogromne obszary siedlisk ptaków. Między innymi z tego względu region objęty jest największym parkiem krajobrazowym w Polsce (87 tys. ha) oraz innymi formami ochrony, takimi jak obszary Natura 2000, obszary chronionego krajobrazu, a w przypadku rezerwatu „Stawy Milickie” – również konwencją Ramsar, jako jeden z najcenniejszych na świecie obszarów wodno-błotnych (Ranoszek, Widawski 2010). Bogactwo ornitofauny wyraża się w dynamicznym rozwoju *birdwatchingu* opisywanego w ramach publikacji naukowych oraz popularnonaukowych (np. Smyk, Smolnicki 2011; Kordowska 2018; Lenkiewicz i in. 2021).

Dolina Baryczy to także region zasobny w walory kulturowe, a wśród nich najliczniejszą grupę stanowią obiekty sakralne pochodzące głównie z XVIII w. (Spychała 2009a), w tym jeden z niewielu zachowanych kościołów łaski w Miliczu (Duda-Seifert, Łach 2011). Na tym terenie można także podziwiać m.in. ruiny zamków, pałace i dwory, zabytkowe spichlerze czy konstrukcje hydrotechniczne, takie jak drewniane jazy w Rudzie Milickiej i Grabownicy (*Polska Niezwykła. Województwo Dolnośląskie* 2011). Połączenie wykorzystania przez lokalną społeczność walorów antropogenicznych oraz otaczającej je przyrody w celu uzyskania korzyści ekonomicznych poprzez działalność turystyczną powoduje, że cały region Doliny Baryczy to doskonałe „laboratorium” dla badań nad turystyką zrównoważoną (Ranoszek, Widawski 2010; Warczewska, Mastalska-Cetera 2011; Jadach, Muszyńska 2018). Wspomniane zasoby to powód rozwijanej od lat infrastruktury, głównie w granicach parku krajobrazowego oraz na jego obrzeżach (Spychała 2009b), a także przyczynek do tworzenia kolejnych planów zagospodarowania zarówno zasobów wodnych, jak i leśnych (np. Leśniak-Johann 2010; Bańkowski i in. 2019). Różne organizacje w regionie od lat dbają, aby informacje o zagospodarowaniu i atrakcjach docierały do jak najszerzego grona turystów poprzez intensywną promocję w formie cyklicznych wydarzeń (np. „Dni Karpia”) oraz licznych publikacji, m.in. przewodników (np. Ranoszek, Ranoszek 2004; *Tajemnice Doliny Baryczy* 2013) i wydań kartograficznych.

W tak dobrze rozwijającym się systemie zagospodarowania turystycznego uderza brak właściwego wykorzystania bardzo licznej grupy walorów jakimi są stanowiska archeologiczne, często położone w bliskim sąsiedztwie istniejących atrakcji oraz infrastruktury. Nie byłoby prawdą stwierdzenie, że nie są one znane lub nie pojawiają się w źródłach turystycznych, głównie na mapach. Problem natomiast leży w sposobie ich eksponowania oraz podawania informacji o nich w terenie, a w zasadzie ich braku. Obiekty archeologiczne mają bardzo specyficzne formy i struktury, a w przypadku tych zlokalizowanych w Dolinie Baryczy mówić można głównie o zabytkach ziemnych, z ewentualnymi elementami kamiennymi lub drewnianymi ukrytymi pod powierzchnią terenu. Stąd łatwo wtapiają się one w krajobraz naturalny lasów, parków czy łąk i bez odpowiedniego markera, trzymając się klasycznej terminologii (Leiper 1990), czyli fizycznego oznacznika w terenie, są one dla laika – w tym przeciętnego turysty – niezauważalne i pozostają „niemym” elementem otoczenia.

Jednym z często wymienianych szlaków w różnych opracowaniach (np. Puciato i in. 2010; Tajer 2015, 2021; *Tajemnice Doliny Baryczy* 2017) jest niebieski „Szlak Archeologiczny”, w znacznej części przebiegający przez Dolinę Baryczy (ryc. 2), który określany jest jako „polecany” lub „atrakcyjny”. Trasa przechodzi głównie przez grodziska, m.in. we Wrocławicach, Miliczu i Bełczu Małym, które mają zachowaną formę terenową, niekiedy z niewielkimi zniszczeniami (np. obiekt w Lelikowie). Niestety, prace terenowe wzdłuż całego szlaku wykazały, że przy żadnym z kilkudziesięciu stanowisk turysta nie spotka aktualnej tablicy edukacyjnej lub innej formy pozwalającej na interpretację i zdobycie wiedzy o zabytku. Jedynym materialnym śladem (choć nie na wszystkich stanowiskach) są tzw. „kaletynki” (od nazwiska twórcy idei – T. Kaletyna, konserwatora zabytków), czyli tablice kamienne ustawione głównie w latach 70. i 80. XX w. przy lub niedaleko stanowisk, które nie zawierają nic poza nazwą i ewentualną chronologią, dziś w większości przypadków już błędną. Co więcej, aktualnie

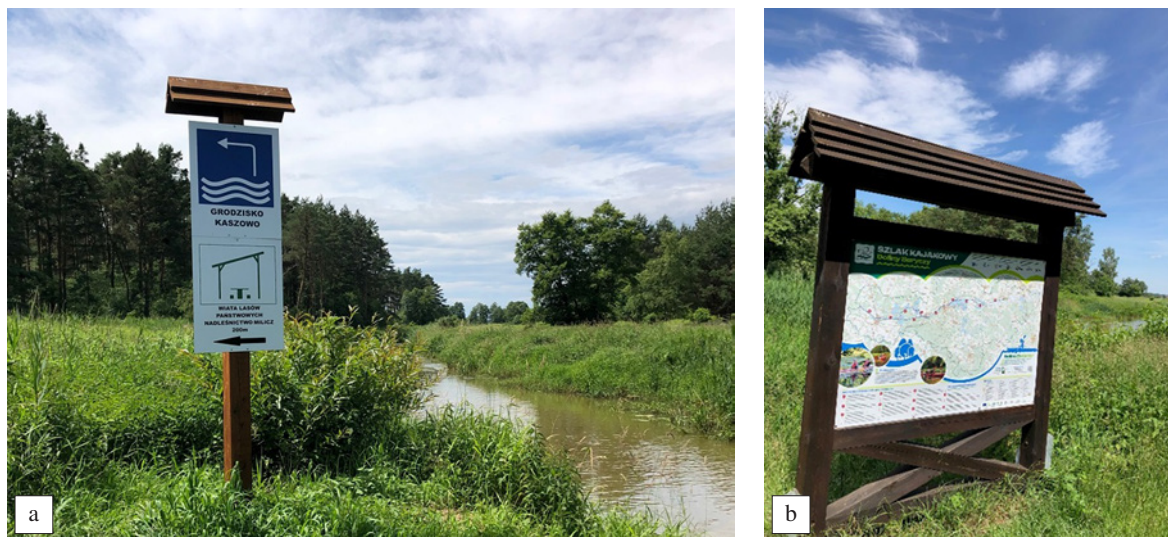

Ryc. 2. Fragment niebieskiego „Szlaku Archeologicznego” w Dolinie Baryczy
 Źródło: <https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12>
 (dostęp: 20.05.2024).

Fig. 2. A section of the blue “Archaeological Trail” in the Barycz Valley
 Source: <https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12>
 (accessed: 20.05.2024).

tablice te znajdują się często w zaroślach lub po przeciwnych stronach w stosunku do drogi dojścia do zabytku.

Prace terenowe podczas spływu kajakowego od jazu Sławoszowice do jazu Sułów wykazały, że jedynym oznaczonym zabytkiem przy rzece jest grodzisko Kaszowo (fot. 1a), nieopodal którego wzniesiono pomost umożliwiający postój. Pomimo umieszczenia obok tablicy edukacyjnej wraz z mapą regionu, nie znajdziemy na niej informacji o grodzisku, wydobytych artefaktach czy niecodziennej historii wykopalisk i prób ratowania obiektu (fot. 1b).

Fot. 1. a) Oznaczenie dla grodziska Kaszowo; b) Tablica edukacyjna nieopodal stanowiska
 Źródło: zasoby własne.

Photo 1. a) Marker for the Kaszowo stronghold; b) Educational board near the site
 Source: own resources.

W wydaniach popularnonaukowych oraz naukowych wzmianek o zabytkach archeologicznych z tego terenu jest niewiele. J. Czerwiński (2012) wymienia zaledwie grodzisko w Miliczu oraz Żmi-

gródka, natomiast A. Spychała (2009a) nie wspomina o żadnym stanowisku. W przypadku przeglądu raportów oraz dokumentów planistycznych jest podobnie. Zabytki archeologiczne z Doliny Baryczy nie pojawiają się wcale w opracowaniach dotyczących potencjału turystycznego (Ulgis 2012), jak i badań ankietowych wśród mieszkańców (Puciato i in. 2010). W strategiach na kolejne lata, jak np. w strategii LGD „Partnerstwo dla Doliny Baryczy” (*Strategia Rozwoju Lokalnego (LSR) na lata 2023–2029* 2023), są one rozpoznane jako elementy uwarunkowań kulturowych, natomiast nie zostały dodane do listy istotnych walorów przewidywanych do wykorzystania w budowie produktu turystycznego.⁵ W studium dotyczącym zagospodarowania szlaku kajakowego wiele z zabytków jest wymienionych, lecz dla żadnego z nich nie przewidziano konkretnego zagospodarowania, które spełniałoby funkcję edukacyjną (*Studium zagospodarowania turystycznego dolnośląskich odcinków szlaków wodnych. Etap II. Program zagospodarowania turystycznego szlaku kajakowego Baryczy* 2010). Podobne podejście widać w propozycji subregionalnego produktu turystycznego przygotowanej wiele lat temu, która w zasadzie nie wyszła poza ramy koncepcyjne (*Koncepcja Subregionalnego Produktu Turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy* b.r.w.). Podsumowując, w dokumentach planistycznych widoczne jest ogólne rozpoznanie istnienia walorów archeologicznych w Dolinie Baryczy, lecz w żadnym opracowaniu nie zaproponowano konkretnego rozwiązania, które uczyniłoby z nich prawdziwe atrakcje.

PROPOZYCJA ARCHEOLOGICZNEGO SZLAKU KAJAKOWEGO. WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

Inwentaryzacja wstępna dla trzech powiatów (milicki, trzebnicki, górowski), które przecina Dolina Baryczy, pozwoliła wytypować łącznie 127 zabytków potencjalnie możliwych do wykorzystania w turystyce, jednak weryfikacja przy użyciu warstw LIDAR zawęziła liczbę stanowisk do 53 (tab. 1). Wśród tej grupy zdecydowanie przeważają grodziska (łącznie 38), a w dalszej kolejności są kurhany oraz miejsca wydobywania lub produkcji surowców.

Tabela 1. Wyniki inwentaryzacji dla powiatów Doliny Baryczy przy użyciu danych LIDAR

Table 1. Inventory results for the Barycz Valley counties using LIDAR data

Powiat / County	Liczba stanowisk / Number of monuments
Górowski	16
Milicki	10
Trzebnicki	27

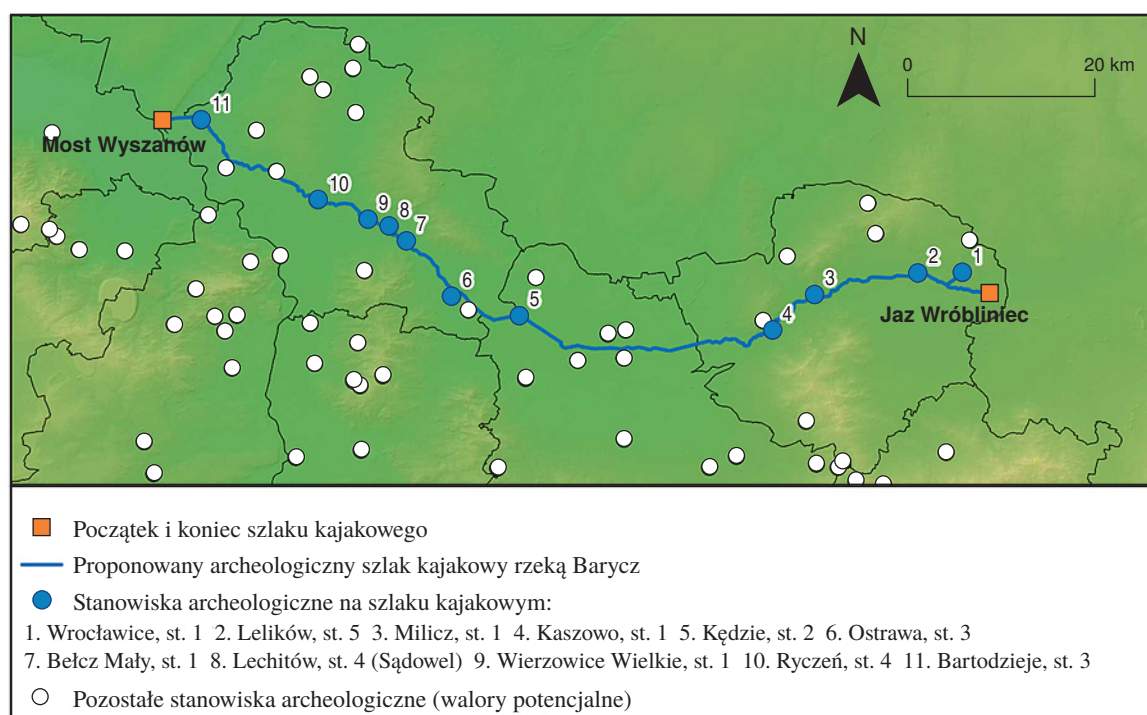
Źródło: opracowanie własne na podstawie ewidencji i rejestru zabytków archeologicznych.

Source: own elaboration based on the records and register of archaeological monuments.

Zastosowanie opisanych w części metodycznej kryteriów pozwoliło ostatecznie wyselekcjonować 11 najciekawszych obiektów składających się na propozycję archeologicznego szlaku Doliny Baryczy o długości 112 km, od jazu Wróbliniec do mostu w Wyszanowie (ryc. 3).

Idea trasy zakłada, że będzie ona dedykowana różnym typom turystów uprawiających turystykę aktywną (kajakową). Większość stanowisk (7 z 11 miejsc) jest dostępna dla najpowszechniejszego typu turystów na szlaku, czyli osób nakierowanych głównie na aktywność fizyczną. Wynika to z faktu, że

⁵ Z informacji ustnych (stan na luty 2025 r.) uzyskanych w wyniku rozmów z dr W. Ranozkiem, lokalnym działaczem wspierającym rozwój turystyki na omawianym terenie, wynika, że LGD „Partnerstwo dla Doliny Baryczy” analizuje możliwości odnowienia i rozwoju infrastruktury na „Szlaku Archeologicznym”.

Ryc. 3. Mapa poglądowa archeologicznego szlaku kajakowego Doliną Baryczy

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 3. Illustrative map of the archaeological kayak trail “Barycz Valley”

Source: own elaboration.

wybrane grodziska zlokalizowane są blisko w stosunku do miejsc odpoczynku podczas spływu. Przy niezbędnej regeneracji sił (wyprostowanie ciała, spacer) trwającej 15–25 minut, odwiedzający mają możliwość zapoznania się z zasobami archeologicznymi, gdyż trzy z nich znajdują się bezpośrednio przy pomostach (Belcz Mały, Kaszowo i Kędzie), a cztery oddalone są od miejsc przeznaczonych na odpoczynek od 500 do 700 m (Milicz, Ryczeń, Sądowel i Wierzowice Wielkie). Dodatkową grupą odbiorców powinni być zgodnie z klasyfikacją M. Lohmanna (1999, s. 63, za: Buczkowska 2008, s. 42) „powszechni turyści kulturowi”, czyli osoby traktujące kulturę jako motyw uzupełniający wypoczynek, który jest jednocześnie elementem niezbędnym w podróży. Określić ich można mianem krajoznawców, którzy chętnie podejmują zwiedzanie wybranego regionu, w tym przypadku korzystając z możliwości oglądania także obiektów oddalonych od Baryczy, takich jak grodziska w Lelikowie, Wrocławicach czy Ostrawie. Ważnym jest również kontekst możliwości szerszego wykorzystania infrastruktury interpretującej stanowisko przez innych turystów (pieszych, rowerowych) poruszających się niebieskim „Szlakiem Archeologicznym”, gdyż pięć obiektów spośród wybranych również znajduje się na jego trasie, a kolejne dwa w pobliżu. Choć brak jest w polskiej literaturze kompleksowego opracowania dotyczącego motywacji turystów kajakowych, zasadność powyższych wskazań odnośnie do potencjalnego zainteresowania obiektami kulturowymi podczas odbywania spływu znajduje częściowe potwierdzenie w wycinkowych badaniach wykonanych w różnych częściach Polski. W przypadku ankiet przeprowadzonych wśród uczestników spływów na Wkrze wyniki pokazują, że 27% z nich motywowanych było walorami przyrodniczymi i krajoznawczymi (Zawadka, Pietrzak-Zawadka 2020), a do takich zaliczyć można stanowiska archeologiczne. W badaniu przeprowadzonym na Warmii i Mazurach, walory kulturowe nie znalazły się w czołówce determinant popytu na turystykę kajakową, jednak ich średnia siła oddziaływania (3 w skali do 5) podkreślana była przez 26% tury-

stów (Batyk 2012). Warto przy tym podkreślić, że wspomniany region jest relatywnie ubogi w typ walorów kulturowych opisywanych w niniejszym opracowaniu, a jego atrakcyjność jest głównie postrzegana przez pryzmat środowiska naturalnego. W podsumowaniu innego badania, na temat zarządzania procesem zagospodarowania szlaków kajakowych w województwie lubelskim, podkreślono, że o ile turyści dobrze oceniają źródła informacji (np. *online*) oraz bezpłatne przewodniki dotyczące szlaków kajakowych, to jako jedną z istotnych kwestii problemowych wymieniają brak tablic poglądowych w pobliżu rzek informujących o atrakcjach przyrodniczych i kulturowych (Mazurek-Kusiak i in. 2015). Podsumowując należy dodać, że choć walory kulturowe zwykle stanowią najsłabszą motywację dla turystów kajakowych (Batyk 2012; Rafalska i in. 2017), to w przypadku zabytków archeologicznych sytuacja wygląda nieco inaczej, ponieważ przypisać je można obu typom krajobrazu – naturalnemu i antropogenicznemu. Temu drugiemu z oczywistych względów powstania obiektów, natomiast w przypadku pierwszego z wymienionych, który stanowi silną motywację dla turystów kajakowych (Batyk 2012; Zawadka, Pietrzak-Zawadka 2020), przypisanie wynika z wtopienia stanowisk archeologicznych w krajobraz w wyniku ich wtórnej „renaturyzacji” trwającej przez wieki (np. fot. 2a). Stąd zdecydowana większość turystów odczytuje je jako formy przyrodnicze, harmonijnie wkomponowane w otaczające środowisko (np. fot. 3).

Rozmieszczenie obiektów wzdłuż szlaku archeologicznego w Dolinie Baryczy nie pozwala na odwiedzenie wszystkich zabytków w jednym dniu. Propozycje odcinków zaplanowano biorąc pod uwagę istniejącą infrastrukturę, tak aby czas płynięcia między punktem początkowym i końcowym jednego dnia pozwalał również na odwiedzenie stanowisk. W zaproponowanych wariantach podczas jednego odcinka można wizytować 2 lub 3 obiekty, a w wersji alternatywnej możliwe jest zobaczenie największej ich liczby – 4 (tab. 2). Do każdego punktu początkowego oraz końcowego można dotrzeć samochodem, co umożliwia dostarczenie i odbiór sprzętu.

Tabela 2. Proponowane odcinki jednodniowych spływów archeologicznym szlakiem kajakowym Doliny Baryczy
Table 2. Proposed sections of one-day kayaking trips along the archaeological kayaking trail of the Barycz Valley

Odcinek szlaku (początek – koniec), długość i orientacyjny czas spływu (bez zwiedzania) <i>Trail section (beginning – end), length and approximate trip time (without sightseeing)</i>	Stanowiska archeologiczne <i>Archaeological sites</i>
1. jaz Wróbliniec – most Lelików, 8,8 km, 2 h	Wrocławice, Lelików
2. jaz Sławoszowice – jaz Sułów, 12,2 km, 3,5 h	Milicz, Kaszowo
3. jaz Kędzie – przystań kajakowa Wąsosz, 12 km, 3,5 h	Kędzie, Ostrawa
4. przystań kajakowa Wąsosz – most Wierzowice Wielkie, 9,7 km, 2,5 h	Bełcz Mały, Lechitów (Sądowel), Wierzowice Wielkie
5. most Ryczeń – most Wyszaków, 21 km, 6 h	Ryczeń, Bartodzieje
Alternatywnie – maksymalna liczba stanowisk podczas jednego spływu <i>Alternatively – maximum number of sites during one trip</i>	
pomost Bełcz Mały – most lub jaz Ryczeń, 12 km, 3,5 h	Bełcz Mały, Lechitów (Sądowel), Wierzowice Wielkie, Ryczeń

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Studium zagospodarowania turystycznego (...)* 2010; Tajer 2021.
 Source: own elaboration based on *Studium zagospodarowania turystycznego (...)* 2010; Tajer 2021.

Znaczna część turystów kajakowych w Dolinie Baryczy wybiera trasy jednodniowe. Wynika to z oferty wypożyczalni kajaków lub jest spowodowane utrudnieniami związanymi z brakiem możliwości zabezpieczenia sprzętu w czasie nocy, w przypadku chęci skorzystania z noclegu. Ponadto sama dostępność bazy noclegowej poza głównymi miejscowościami regionu jest także kwestią problematyczną. Mimo tego, turyści chcący przepłynąć całość zaplanowanej trasy archeologicznej, przy

założeniu rozwiązania kwestii organizacyjnych dotyczących zabezpieczenia sprzętu, mają szansę na znalezienie zakwaterowania. Dla każdego punktu, w którym kończy się dany dzień, relatywnie blisko znajduje się co najmniej jeden obiekt oferujący noclegi. Zakończenie spływu przy moście w Lelikowie umożliwia skorzystanie z noclegu w „Domku pod Herbem”, oddalonym o 4,5 km i znajdującym się w miejscowości Wziąchowo Wielkie. Przystań przy jazie w Sułowie znajduje się 1,5 km od domków letniskowych, wynajmowanych przez „Ośrodek Wypoczynkowy MPK Wrocław”. Dla punktu końcowego w trzecim dniu, czyli przystani w Wąsoszu, najbliższy nocleg zapewnia „Sielanka Glamping” w Pobielu, oddalona o ok. 5,5 km. W przedostatnim dniu spływu, zakończonego w Wierzowicach Wielkich, turysta może skorzystać z położonej 900 m od pomostu agroturystyki „Ostoją nad Baryczą” w Wierzowicach Małych.

Forma krajobrazowa oraz stan zachowania zabytków na trasie są zróżnicowane, lecz we wszystkich przypadkach pozwalają na ich dostrzeżenie oraz interpretację w terenie. Warunkiem jest jednak dodanie odpowiedniego komentarza opracowanego przez specjalistów. Grodziska mają różną wielkość oraz typ pokrycia terenu, stąd rozmaite są perspektywy ich oglądania. Do największych pod względem powierzchni należą Kędzie (2,12 ha), Milicz (1,6 ha) oraz Lechitów (1,2 ha), zaś najmniejsze to Wrocławice (0,3 ha), Ryczeń (0,23 ha) i Bartodzieje (0,14 ha). Powierzchnia obiektów w dwóch przypadkach nie zachowała się w całości (Kaszowo, Bartodzieje). Oprócz wielkości ważną cechą są deniwelacje w obrębie obiektów. Najciekawiej przedstawiają się te o wysokich kopcach lub wałach, jak Ryczeń, Wierzowice Wielkie, Wrocławice (fot. 2a), a także te dodatkowo posiadające fosy, jak Bełcz Mały (fot. 2b) i Ostrawa. Na części grodzisk, głównie tych największych, nie zachowały się wały lub przetrwały one w formie szczątkowej. Mimo to obiekty te można bez problemu dostrzec w krajobrazie z różnych stron za sprawą pokrycia terenu. Dwa stanowiska zajmują pola uprawne (Lechitów, Kędzie), zaś dwa roślinność łąkowa (Milicz, Wierzowice Wielkie). Fakt ten powoduje, że zasadniczo najlepiej obserwować je z dalszej perspektywy stojąc na wałach tuż nad rzeką (fot. 3). Rzadki las na granicy z łąkami pokrywa cztery stanowiska: Lelików, Ostrawę, Bełcz Mały oraz Bartodzieje, natomiast gęstszy las porasta Wrocławice, Kaszowo i Ryczeń. Połączenie stopnia zachowania powierzchni obiektu, deniwelacji oraz pokrycia terenu powoduje, że najlepszą widocznością w krajobrazie charakteryzuje się Bełcz Mały, Ostrawa i Wierzowice Wielkie, zaś najgorszą Lelików i Kaszowo przypominające zniwelowane piaszczyste łachy czy wydmy.

Fot. 2. a) Grodzisko we Wrocławicach; b) Grodzisko w Bełczu Małym

Źródło: zasoby własne.

Photo 2. a) The stronghold in Wrocławice; b) The stronghold in Bełcz Mały

Source: own resources.

Pod względem lokalizacji wyróżnić można trzy grupy po trzy stanowiska: zlokalizowane tuż przy Baryczy (Bełcz Mały, Kędzie, Ryczeń) (ryc. 4 i 5b), oddalone w linii prostej do 100 m (Bartodzieje,

Fot. 3. Grodzisko w Miliczu widziane z niebieskiego „Szlaku Archeologicznego”

Źródło: zasoby własne.

Photo 3. The stronghold in Milicz seen from the blue “Archaeological Trail”

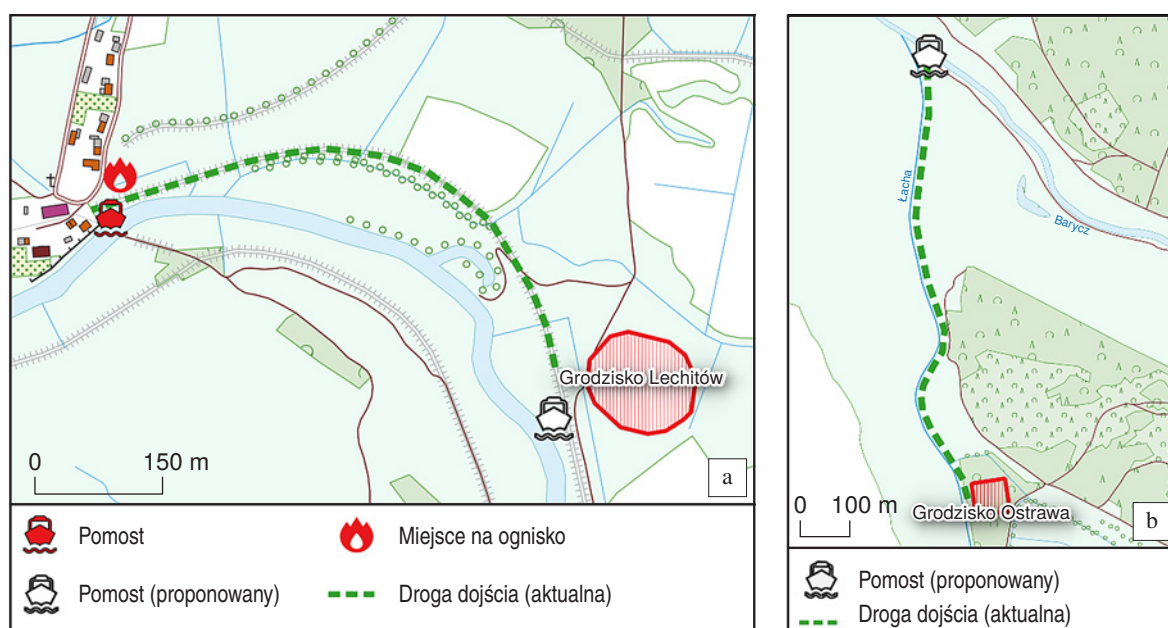
Source: own resources.

Kaszowo, Lechitów) (ryc. 6a i 7) oraz do 300 m od rzeki (Lelikowo, Milicz, Wierzowice Wielkie) (ryc. 8b, 5a i 9). Dwa z grodzisk można określić jako „opcjonalne” na szlaku, gdyż położone są w odległości ok. 1 km w przypadku Ostrawy (drogą wzdłuż wałów) (ryc. 6b) oraz 3,6 km w przypadku Wrocławia (drogą wzdłuż szlaków) (ryc. 8a). Ich uwzględnienie na trasie wynika ze specyficznych cech lokalizacji i otoczenia (opisanych w załączniku 1). Wszystkie zabytki są dostępne od strony rzeki i można do nich dotrzeć drogami polnymi lub wyraźnymi ścieżkami. W przypadku pięciu grodzisk istniejące pomosty na rzece znajdują się bezpośrednio przy nich (np. Bełcz Mały, Kędzie), co powoduje, że nie ma konieczności tworzenia nowej infrastruktury. W przypadku kolejnych pięciu stanowisk przystań kajakowa znajduje się w nieco większej odległości, lecz są to dystanse na tyle krótkie (do kilkuset metrów), że również nie ma potrzeby tworzenia nowych punktów. W tej grupie – dla wygody turystów – opcjonalnie pomosty mogłyby powstać dla obiektów w Bartodziejach, Miliczu oraz Lechitowie. Niezbędną inwestycją jest natomiast infrastruktura u ujścia Łachy do Baryczy, pozwalająca na pozostawienie sprzętu w celu dotarcia do grodziska w Ostrawie (ryc. 6b). Alternatywą dla tego rozwiązania jest umiejscowienie pomostu przy samym grodzisku, gdyż poziom wody i szerokość Łachy pozwalają na swobodne dopłynięcie kajakiem.

Wszystkie z wybranych obiektów były wielokrotnie badane powierzchniowo oraz wykopaliskowo. Największe i najciekawsze pod względem znalezisk prace miały miejsce w Miliczu oraz Lechitowie (Sądowlu), czyli na dwóch grodziskach kasztelańskich (np. Kolenda 2008; Stempin 2008; Nowakowski 2008). Wybrana grupa 11 stanowisk przedstawia różnorodną chronologię. Najstarszym obiektem datowanym na kulturę łużycką jest grodzisko w Kędziach⁶. Przeważająca część zabytków pochodzi jednak ze średniowiecza, z okresu plemiennego (np. Bartodzieje) (Kiarszys 2015), wczesnopiastowskiego (np. Lechitów) (Nowakowski 2008) oraz późnośredniowiecznego (np. Ostrawa – XIV w.) (Lodowski 2002a). Jeden z obiektów ma także potwierdzoną chronologię nowożytną (Ryczeń). Choć dziś widoczne relikty grodzisk wiążą się z konkretnym okresem w czasie, na większości udokumentowano kilka faz osadniczych, np. w Miliczu (Kolenda 2008), Ryczeniu (Nowakowski 2017) oraz Lechitowie (Nowakowski 2008). Dla przykładu na ostatnim z wymienionych, na majdanie wczesnośredniowiecznego grodu odkryto dużo mniejsze założenie rezydencjonalno-obronne z późnego średniowiecza (Nowakowski 2008).

Badania wykopaliskowe pozwoliły na uchwycenie konstrukcji wałów lub ich pozostałości na każdym stanowisku. Najslabiej ma to miejsce w Bartodziejach, gdzie prace odbyły się w największym zakresie (Kiarszys 2015; Kiarszys, Kolenda 2017). Oprócz umocnień, kilka stanowisk dostarczyło

⁶ <https://zabytek.pl/> (dostęp: 03.05.2024).

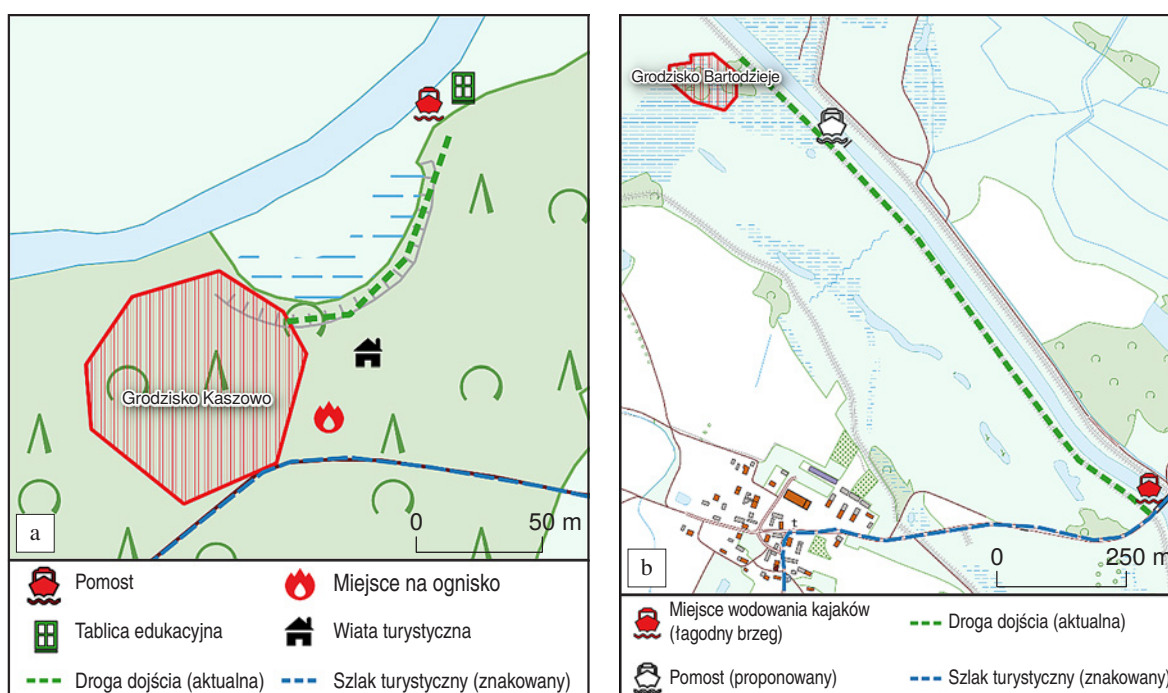

Ryc. 4. Mapa lokalizacji i dojścia do grodziska: a) Ryczeń; b) Kędzie

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 4. Map of the location and access to the stronghold: a) Ryczeń; b) Kędzie

Source: own elaboration.

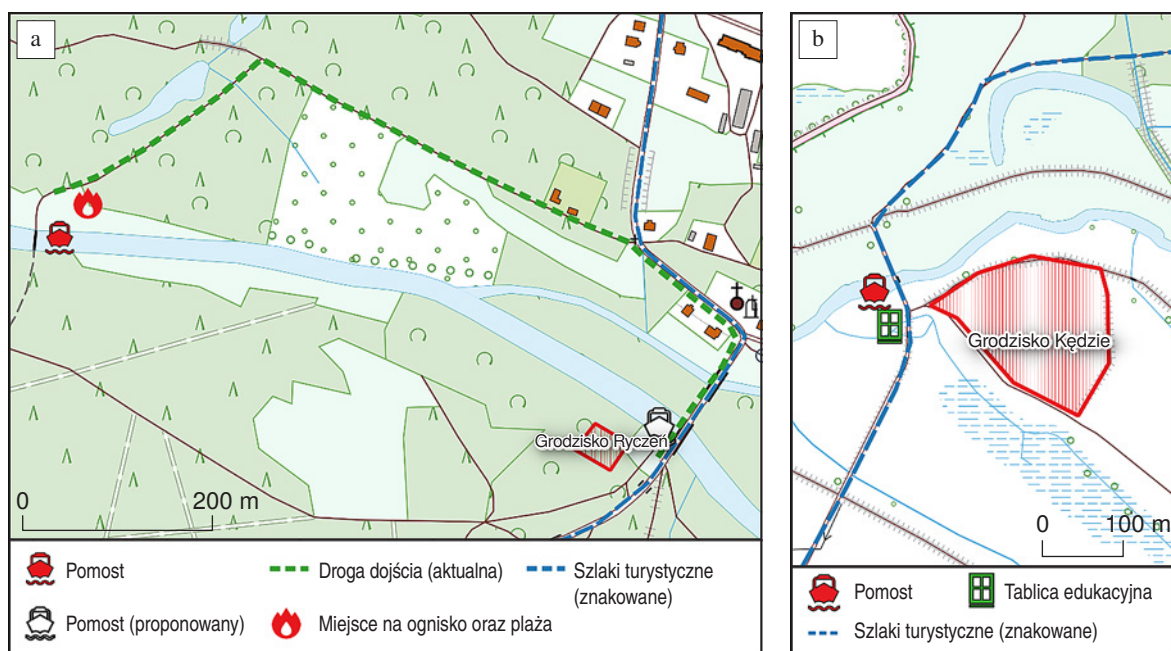

Ryc. 5. Mapa lokalizacji i dojścia do grodziska: a) Wierzowice Wielkie; b) Bełcz Mały

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 5. Map of the location and access to the stronghold: a) Wierzowice Wielkie; b) Bełcz Mały

Source: own elaboration.

Ryc. 6. Mapa lokalizacji i dojścia do grodziska: a) Lechitów (Sądowel); b) Ostrowa

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 6. Map of the location and access to the stronghold: a) Lechitów (Sądowel); b) Ostrowa

Source: own elaboration.

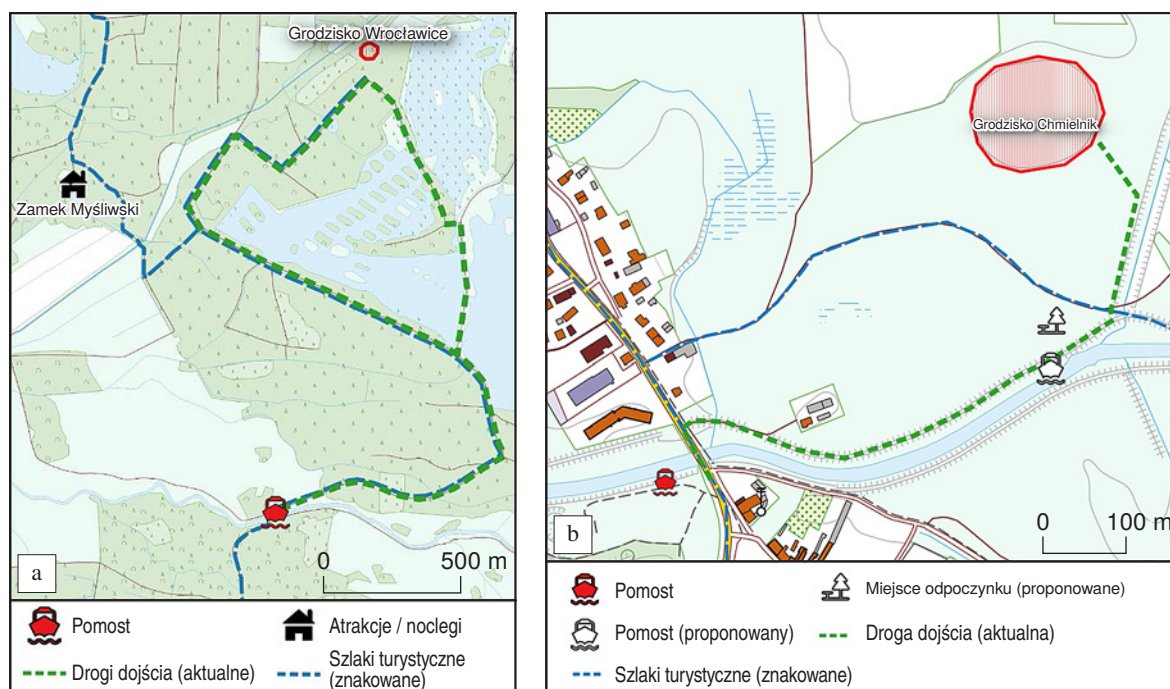
Ryc. 7. Mapa lokalizacji i dojścia do grodziska: a) Kaszowo; b) Bartodzieje

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 7. Map of the location and access to the stronghold: a) Kaszowo; b) Bartodzieje

Source: own elaboration.

intrygujących znalezisk innych obiektów. W Bełczu Małym odkryto bardzo dobrze zachowany bruk kamienny oraz fragmenty mostu (Nowakowski 2017), natomiast w Kaszowie w obrębie majdanu natrafiono na tajemnicze konstrukcje kurhanopodobne. Niektórzy badacze wiążą je z praktykami kultowymi (Chrzan 2022). Przy części grodzisk badano także stanowiska sąsiednie, które wzbogacają

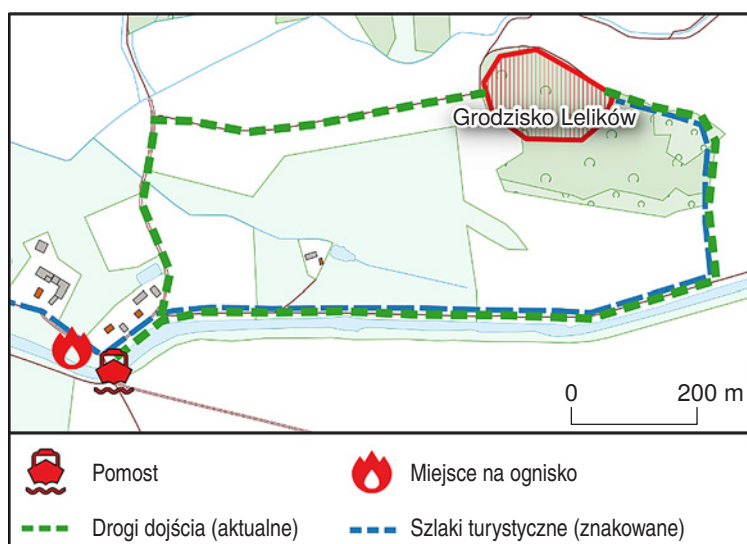

Ryc. 8. Mapa lokalizacji i dojścia do grodziska: a) Wrocławice; b) Milicz (Chmielnik)

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 8. Map of the location and access to the stronghold: a) Wrocławice; b) Milicz (Chmielnik)

Source: own elaboration.

Ryc. 9. Mapa lokalizacji i dojścia do grodziska Lelików

Źródło: opracowanie własne.

Fig. 9. Map of the location and access to the stronghold Lelików

Source: own elaboration.

rekonstrukcję obrazu osadnictwa na danym terenie. Tak było w Miliczu (cmentarzysko obok grodu) (Kolenda 2008) oraz w Kaszowie (dwie osady, z których jedna to miejsce produkcji metalurgicznej) (Chrzan 2022). Oprócz obiektów nieruchomych w trakcie wykopalisk pozyskano także liczne artefakty, w tym najwięcej ze stanowiska w Kaszowie – najlepiej przebadanego wśród wszystkich prezentowanych (Chrzan 2022), oraz w Lechitowie i Miliczu (Kolenda 2008; Nowakowski 2008). Najmniej zabytków wykopano w Bartodziejach, Wrocławicach, Kędziu i Wierzowicach Wielkich, przy czym w przypadku ostatniego część materiałów zaginęła⁷. Oprócz powszechnej ceramiki pozyskano liczne przedmioty metalowe, m.in. związane z uzbrojeniem (np. groty strzał), wyposażeniem jeźdźcy i konia (np. ostrogi, podkowy), a także życiem codziennym i aktywnością gospodarczą (np. gwoździe, haczyki od wędk, kamienne osełki, fragmenty kamieni żarnowych) (zob. załącznik 1). W przypadku grodzisk funkcjonujących w różnych epokach również dokonano kilku ciekawych znalezisk. Przykładem jest Bełcz Mały, gdzie odkryto „przewiercony” aureus cesarza Alexandra Sewera z okresu wpływów rzymskich⁸. Natomiast w Miliczu natrafiono na unikatową figurkę szachową, która została szeroko opisana przez archeologów, a interpretowana jest jako przedstawienie konia lub jeźdźcy (Stempin 2008).

Duży potencjał dla stworzenia ciekawych interpretacji zabytków przedstawiają historie odkryć i badań, które miały swój początek już w XIX w., kiedy to prowadzono prace pół-amatorskie. Zachowane notatki wskazują, że pierwsze wykopaliska na grodzisku w Miliczu miały na celu znalezienie legendarnego skarbu. Ponadto każdy z 11 obiektów jest opisany w tzw. kartotece Maxa Hellmicha, której autor – geodeta i regionalista – to osoba niezwykle zasłużona dla badań nad starożytnością obszaru Śląska w okresie międzywojennym. Z czasów PRL jedna z ciekawszych historii wiąże się z grodem w Kaszowie, który częściowo został zniszczony przez erozyjną działalność Baryczy. Na wniosek ówczesnych badaczy (m.in. T. Kaletyna) podjęto się zadania odcięcia meandru rzeki i utworzenia starorzecza przy zabytku. Z tego okresu pochodzi też ciekawa dokumentacja zdjęciowa (zob. Nowakowski 2017; Chrzan 2022).

Oprócz znalezisk obiektów, artefaktów i interesujących historii badań, część stanowisk ma bardzo obszerne powiązania z dokumentami historycznymi, w tym zwłaszcza z okresu średniowiecza. Grodzisko w Miliczu wymieniane jest po raz pierwszy w bulli papieża Innocentego II z 1136 r., a warownia kasztelańska w Lechitowie (Sądowlu) pojawia się m.in. w *Kronice Galla Anonima* oraz *Chronica principum Poloniae* Piotra z Byczyny⁹. W archiwaliach późnośredniowiecznych, w dokumencie z 1345 r. pojawia się *curia* (dwór) w Ryczeniu, a w 1347 r. wymieniany jest *castrum Ritzen*, natomiast z czasów późniejszych zachował się widok dworu według ryciny F.B. Wernera z poł. XVIII w. (Nowakowski 2017).

Poza bliskością infrastruktury związanej z aktywnością kajakową, na wybór stanowisk istotny wpływ miała także obecność innych elementów zagospodarowania turystycznego. W siedmiu przypadkach zarejestrowano przynajmniej po jednym szlaku na lub tuż przy obiekcie, w tym najczęściej przy grodzisku w Kędziach – trzy trasy (tab. 3). Dla pozostałych miejsc odnotowano jeden lub dwa szlaki w pobliżu, a jedynym stanowiskiem, gdzie nie ma żadnej trasy, jest grodzisko w Ostrawie. Istnienie innych szlaków turystycznych w pobliżu obiektów jest mocnym argumentem za ich zagospodarowaniem, ponieważ zwiększa potencjalną liczbę odwiedzających uprawiających inne formy aktywności niż kajakarstwo.

Przy 6 grodziskach (m.in. w Lelikowie, Ryczeniu oraz Kaszowie) znajdują się miejsca na ognisko i/lub biwak, a obok ostatniego z wymienionych utworzono wiatę turystyczną. Otoczenie większości stanowisk oferuje także dodatkowe atrakcje. Dla przykładu, niedaleko od grodziska we Wrocławicach znajduje się neogotycki zamek myśliwski z XIX w. oraz zabytkowy jaz, zaś po drodze do umocnień

⁷ <https://zabytek.pl/> (dostęp: 03.05.2024).

⁸ <https://zabytek.pl/> (dostęp: 03.05.2024).

⁹ <https://zabytek.pl/> (dostęp: 03.05.2024).

Tabela 3. Szlaki turystyczne przebiegające przez lub w pobliżu wybranych stanowisk archeologicznych (bez uwzględnienia szlaku kajakowego)**Table 3.** Tourist trails running through or near selected archaeological sites (without taking into account the kayak trail)

Stanowisko <i>Site</i>	Liczba i typ szlaków przebiegających przez stanowisko <i>Number and type of trails running through the site</i>	Liczba i typ szlaków przebiegających w pobliżu stanowiska <i>Number and type of trails running near the site</i>
1. Wrocławice	1, pieszy czarny	1, pieszy niebieski*
2. Lelików	1, pieszy niebieski*	—
3. Milicz	1, pieszy niebieski*	2, piesze: czarny i żółty
4. Kaszowo	1, pieszy niebieski*	1, pieszy „Droga św. Jakuba”
5. Kędzie	3, pieszy niebieski*, pieszy zielony, rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”	—
6. Ostrawa	—	—
7. Bełcz Mały	1, pieszy niebieski*	1, rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”
8. Lechitów / Sądowel	—	2, pieszy niebieski*, rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”
9. Wierzowice Wielkie	—	2, pieszy niebieski „Szlak Zachodniej Wielkopolski”, rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”
10. Ryczeń	2, pieszy żółty, rowerowy „Szlak Bóbr”	1, rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”
11. Bartodzieje	—	1, rowerowy „Szlak Odra-Barycz”

*niebieski „Szlak Archeologiczny”

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych oraz *Dolina Baryczy, część wschodnia. Stawy Milickie* (2013); *Dolina Baryczy, część zachodnia* (2008); *Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy* (b.r.w.); *Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”* (2017); *Tajemnice Doliny Baryczy* (2013, s. 92–93); <https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12> (dostęp: 20.05.2024); <https://mapy.cz/> (dostęp: 21.09.2024).

Source: own elaboration based on field research and *Dolina Baryczy, część wschodnia. Stawy Milickie* (2013); *Dolina Baryczy, część zachodnia* (2008); *Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy* (b.r.w.); *Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”* (2017); *Tajemnice Doliny Baryczy* (2013, pp. 92–93); <https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12> (accessed: 20.05.2024); <https://mapy.cz/> (accessed: 21.09.2024).

w Lechitowie, tuż obok przystani, jest zabytkowy kościół poewangelicki. Istotną „wartością dodaną” są także walory widokowe otoczenia, zwłaszcza przy obiektach w Bełczu Małym, Sądowlu, Miliczu czy Kędziach, skąd rozpościera się szeroka panorama na łąki, pastwiska i meandrującą rzekę Barycz, zaś podmokły teren wokół grodziska w Ostrawie tworzy krajobraz uroczyska.

PODSUMOWANIE

Wyniki analizy wskazują, że 11 wybranych stanowisk po odpowiednim zaadaptowaniu może stanowić kolejny szlak w regionie Doliny Baryczy ubogacający istniejącą ofertę. Odnosząc się do przyjętych kryteriów należy podkreślić następujące wnioski z badań:

1. Forma krajobrazowa oraz stan zachowania zabytków na trasie są zróżnicowane, lecz we wszystkich przypadkach pozwalają na ich dostrzeżenie oraz interpretację w terenie. Najciekawsze są

stanowiska o wysokich kopcach lub wałach (Ryczeń, Wierzowice Wielkie, Wrocławice) oraz te dodatkowo posiadające fosy (Bełcz Mały, Ostrawa). Na największych powierzchniowo grodziskach nie zachowały się umocnienia (Sądowel, Milicz) lub są one w formie szczątkowej (Kędzie). Jednak zachowały one formę krajobrazową jako rozległe, płaskie wyniesienia, wyraźnie widoczne również dzięki pokryciu roślinnością łąkową lub polem uprawnym. Najlepiej obserwować je z dalszej perspektywy, np. stojąc na wałach przy rzece. Do obiektów najsłabiej zachowanych i widocznych należą grodziska w Bartodziejach, Lelikowie i Kaszowie.

2. Analiza lokalizacji względem Baryczy wskazuje, że trzy grodziska znajdują się nad samą rzeką (Bełcz Mały, Kędzie i Ryczeń), a sześć obiektów położonych jest do 300 m w linii prostej (Bartodzieje, Kaszowo, Lechitów, Lelikowo, Milicz, Wierzowice Wielkie). Dwa grodziska – Wrocławice i Ostrawa – znajdują się nad dopływami, lecz tylko w drugim przypadku dopływ umożliwia dotarcie pod sam zabytek (Łachą do grodziska w Ostrawie). Wszystkie obiekty mają połączenie z rzeką poprzez drogi polne lub wyraźne ścieżki, a istniejąca infrastruktura kajakowa w pięciu przypadkach znajduje się na wysokości zabytku, zaś w kolejnych pięciu w odległości do kilkuset metrów, pozwalając odwiedzić stanowiska w ramach krótkiej przerwy w spływie.
3. Wszystkie grodziska były badane wykopaliskowo i powierzchniowo, niektóre z nich (np. Milicz, Sądowel) kilkakrotnie. Obiekty są różnej chronologii, od okresu brązu (Kędzie), przez wczesne (np. Wrocławice, Kaszowo) aż do późnego średniowiecza (np. Ryczeń). Grody w Miliczu i Sądowolu pełniły m.in. funkcje kasztelańskie. Były one wymieniane w licznych źródłach historycznych oraz pochodzi z nich znaczna liczba zabytków, w tym także unikatowych, jak figurka szachowa z Milicza. Oprócz znalezisk i źródeł pisanych, istotny potencjał dla tworzenia ciekawych interpretacji zabytków stanowią także historie odkryć i badań (np. w Kaszowie).

Podstawowym elementem zagospodarowania na omawianym szlaku powinny być tablice edukacyjne, które w przypadku odpowiedniej lokalizacji uwzględniającej przebieg innych szlaków mogą pełnić rolę uniwersalnej infrastruktury, z której skorzystają inni turyści (np. piesi na niebieskim „Szlaku Archeologicznym” lub rowerowi). Mnogość posiadanych przez badaczy informacji sprawia, że treści paneli powinny wykraczać znacznie poza „suche fakty”, jak ma to często miejsce w przypadku opisów stanowisk archeologicznych w Polsce. Intrygujące historie badań, dobre rozpoznanie umocnień i innych konstrukcji, w tym niestandardowych jak formy kurhanopodobne czy elementy mostu, ogromna liczba artefaktów pozwalająca na rekonstrukcję życia codziennego oraz tragicznych wydarzeń, wzmianki w źródłach historycznych, w tym powiązania stanowisk z ważnymi osobami i wydarzeniami istotnymi dla całego regionu południowo-zachodniej Polski – wszystko to razem stanowi doskonały materiał do tworzenia treści przyciągających uwagę oraz angażujących turystę, w myśl zasad F. Tildena (Czajkowski 2017).

Niemal dla każdego stanowiska możliwe jest wzbogacenie treści pisanych o elementy wizualizacji zarówno poprzez wykorzystanie archiwalnych fotografii z czasu badań, przedstawień z opracowań historycznych, wizji artystycznych, jak i nowoczesnych technologii. Tablice dydaktyczne o angażujących treściach to punkt wyjścia dla stworzenia gier terenowych czy misji (*questów*), z których zainteresowani turyści mogą skorzystać *on-line*, np. dzięki witrynie „Questy – Wyprawy odkrywców”¹⁰.

Jak zauważa jeden z badaczy omawianego obszaru, G. Kiarszys (2015, s. 127): „sama obecność zabytków wcale nie musi skłaniać kogokolwiek do skierowania swoich myśli ku przeszłości. Ich wartość podyktowana jest bowiem przede wszystkim tym, co o nich wiemy i jak je postrzegamy.” Słowa te doskonale korespondują z tą częścią turystyki archeologicznej, która skupiona jest na stanowiskach, gdyż bez odpowiedniego ich wyeksponowania i objaśnienia w terenie pozostają one najczęściej niezauważone i nieznane.

¹⁰ <https://questy.org.pl/> (dostęp: 20.08.2024).

Literatura

- Bańkowski J., Sroga R., Basa K., Czerniak A., Beker C., 2019, *Koncepcja zagospodarowania turystycznego dla leśnego kompleksu promocyjnego „Lasy Doliny Baryczy” – przykładowy operat turystyczny*, [w:] A. Czerniak (red.), *Turystyka i rekreacja w lasach Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasy Państwowe na przykładzie Dolnego Śląska*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 85–164.
- Batyk I.M., 2012, Determinanty popytu na turystykę kajakową na Warmii i Mazurach, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 689(83), 155–164.
- Buczkowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Akademia Wychowania Fizycznego im. E. Piaseckiego w Poznaniu, Poznań.
- Chrzan K., 2014, *Uwagi do studiów nad osadnictwem wschodniego dorzecza Baryczy od 2 poł. IX w. do poł. XI w.*, [w:] K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch (red.), *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, Wrocław–Głogów, 191–225.
- Chrzan K., 2022, *Kraina grodów. Krajobraz społeczności zamieszkujących obszar między środkową Obrą a środkową Prosną w VIII–X/XI w.* – rozprawa doktorska (maszynopis), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław.
- Czajkowski S., 2017, Interpretacja dziedzictwa jako innowacyjny sposób popularyzacji dziejów ludności ziemi dzisiejszego powiatu słupskiego, *Przegląd Zachodniopomorski*, 32(61), 3, 153–165.
- Czerwiński J., 2012, *Dolny Śląsk. Przewodnik*, Wyd. Eko-Graf, Wrocław.
- Duda-Seifert M., Łach J., 2011, *Ocena atrakcyjności turystycznej i możliwości wykorzystania kościołów łaski dla rozwoju turystyki kulturowej na Dolnym Śląsku*, [w:] K. Widawski (red.), *Turystyka kulturowa na Dolnym Śląsku – wybrane aspekty*, 2, Wrocław, 71–96.
- Hobot A., Banaszak K., Cichy J., Darul J., Gajda M., Gurwin J., Komosa M., Paluszkiewicz B., Stachura-Węgierek A., Wałęga A., Wąsik M., Zientek J., Kandzia P., 2012, *Warunki korzystania z wód zlewni Baryczy. Charakterystyka zlewni Baryczy*, Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Gliwice.
- Jadach R., Muszyńska K., 2018, Rola partnerstwa dla Doliny Baryczy w zrównoważonym rozwoju przedsiębiorstw, *Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 516, 40–51.
- Kaletyn M., Kaletyn T., Lodowski J., 1968, *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kiarszys G., 2015, *Trzy światy średniowiecza. Iuxta castrum Sandouel*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Kiarszys G., Kolenda J., 2017, Wczesnośredniowieczne grodziska w krajobrazie Doliny Baryczy. Przyczynek do studiów nad przemianami osadniczymi, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 59, 93–126.
- Kolenda J., 2008, Wczesnośredniowieczny Milicz w świetle wykopalisk, [w:] J. Kolenda (red.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław, 9–63.
- Koncepcja Subregionalnego Produktu Turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy*, b.r.w., Dolnośląskie Centrum Rozwoju Lokalnego, dostępne na: www.umwd.dolnyslask.pl/turystyka/dla-branzy/program-rozwoju-turystyki-dla-województwa-dolnośląskiego/ (dostęp: 27.06.2022).
- Kordowska M., 2018, Przydatność polskich obszarów Ramsar dla turystyki ornitologicznej, *Prace i Studia Geograficzne*, 63, 2, 101–116.
- Leiper N., 1990, Tourist attraction systems, *Annals of Tourism Research*, 17, 3, 367–384.
- Lenkiewicz W., Orlowska B., Stawarczyk T., Neubauer G., Smyk B., 2021, Trendy liczebności i stan poznania awifauny doliny Baryczy, *Ornis Polonica*, 62, 4, 259–292.
- Leśniak-Johann M., 2010, Planowanie turystyczne według zasad rozwoju zrównoważonego na przykładzie Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 590, 52, 621–632.
- Lodowski J., 2002a, Gródek późnośredniowieczny w Ostrawie, pow. Góra, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 44, 363–373.
- Lodowski J., 2002b, Późnośredniowieczne siedziby obronne w Polanowie i Wierzowicach Wielkich, pow. Góra, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 44, 547–552.

- Mazurek-Kusiak A., Soroła A., Sawicki B., 2015, Zarządzanie procesem zagospodarowania turystycznych szlaków kajakowych województwa lubelskiego, *Logistyka*, 4/2015, 4824–4831.
- Nowakowski D., 2002, Zamek w Ryczeniu w świetle badań archeologicznych z lat 1980–1981, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, 44, 409–421.
- Nowakowski D., 2008, Wznowienie badań na grodzisku kasztelańskim w Sądowlu (*Lechitów, stan. 4*), gm. Wąsosz, [w:] J. Kolenda (red.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław, 171–211.
- Nowakowski D., 2017, *Śląskie obiekty typu motte. Studium archeologiczno-historyczne*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław.
- Polska Niezwykła. Województwo Dolnośląskie*, 2011, Wyd. Demart, Warszawa.
- Puciato D., Goranczewski B., Kamalski Ł., 2010, Potencjał turystyczny gminy Milicz w świetle badań ankietowych, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług*, 590, 52, 183–192.
- Rafalska B., Cholewa J., Tomik R., 2017, Czynniki determinujące uprawianie turystyki kajakowej na terenie województwa śląskiego, *Folia Turistica*, 45, 63–77.
- Ranoszek E., Ranoszek W., 2004, *Park Krajobrazowy Dolina Baryczy. Przewodnik przyrodniczy*, Wydawnictwo Gottwald, Milicz.
- Ranoszek W., Widawski K., 2010, *Ekoturystyka szansą na zachowanie krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w dolinie Baryczy*, [w:] D. Chylińska, J. Łach (red.), *Studia krajobrazowe a ginące krajobrazy. Praca zbiorowa*, ZGRiT, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 339–348.
- Smyk B., Smolnicki K., 2011, Dolina Baryczy, *Ptaki Polski*, 3–4(23–24), 52–57.
- Spychała A., 2009a, Atrakcyjność turystyczna Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej*, 11, 4(23), 253–259.
- Spychała A., 2009b, Zagospodarowanie turystyczne Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 15, 85–93.
- Stempin A., 2008, *Koń czy rycerz – jaką figurę szachową odkryto na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Miliczu?*, [w:] J. Kolenda (red.), *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław, 77–88.
- Strategia Rozwoju Lokalnego (LSR) na lata 2023–2029*, 2023, Stowarzyszenie LGD „Partnerstwo dla Doliny Baryczy”, Przygodzice.
- Studium zagospodarowania turystycznego dolnośląskich odcinków szlaków wodnych. Etap II. Program zagospodarowania turystycznego szlaku kajakowego Baryczy*, 2010, Wojewódzkie Biuro Urbanistyczne we Wrocławiu, Legnica.
- Tajemnice Doliny Baryczy*, 2013, Wyd. Stawy Milickie SA, Milicz.
- Tajer C., 2015, Dolina Baryczy – Mała ojczyzna, *Wszechświat*, 116, 1–3, 73–77.
- Tajer C., 2021, *Szlaki kajakowe w Parku Krajobrazowym „Dolina Baryczy”. Przewodnik*, Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych, Wrocław.
- Ulgis J., 2012, Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu milickiego, *Turystyka Kulturowa*, 3, 47–55.
- Warczeńska B., Mastalska-Cetera B., 2011, Wyzwania zrównoważonego rozwoju turystyki w Parku Krajobrazowym „Dolina Baryczy”, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 157, 1019–1028.
- Wróblewski P., 2007, Udostępnienie krajobrazowych obiektów archeologicznych: potrzeby i możliwości, *Saeculum Christianum: pismo historyczne*, 14, 2, 27–54.
- Wyrzykowski J., 2010, Potencjał turystyczny w ujęciu geograficznym, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne problemy usług*, 590(52), 33–42.
- Zawadka J., Pietrzak-Zawadka J., 2020, *Motywacja, preferencje i oczekiwania turystów uczestniczących w spływach kajakowych na Wkrze*, [w:] J. Wojciechowska, J. Makowska-Iskierka (red.), *Warsztaty z geografii turystyki. Krajoznawstwo a turystyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 10, 159–170.

Źródła kartograficzne:

Dolina Baryczy, część wschodnia. Stawy Milickie, 2013, skala 1 : 70 000, Wydawnictwo Studio PLAN, Wrocław.

Dolina Baryczy, część zachodnia, 2008, skala 1 : 65 000, PTPP „Pro Natura”, Wydawnictwo Studio PLAN, Wrocław.

Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy, b.r.w., skala 1 : 70 000, Studio Wydawnicze PLAN, Wrocław.

Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”, 2017, Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego, Wyd. Europolit, Warszawa.

Źródła internetowe:

<https://dane.gov.pl/> (dostęp: 20.06.2022).

<https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12> (dostęp: 20.05.2024).

<https://mapy.cz/> (dostęp: 21.09.2024).

<https://mapy.geoportal.gov.pl/> (dostęp: 19.01.2024).

<https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/> (dostęp: 03.03.2024).

<https://questy.org.pl/> (dostęp: 20.08.2024).

<https://zabytek.pl/> (dostęp: 03.05.2024).

Załącznik 1. Charakterystyka stanowisk wzdłuż szlaku kajakowego Doliny Baryczy

Appendix 1. Characteristics of sites along the Barycz Valley kayak trail

STANOWISKO 1: WROCŁAWICE (st. 1)¹¹
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Plan koła o średnicy ok. 55 m. Powierzchnia ok. 0,3 ha. Wał zachowany do wys. 2 m od strony wewnętrznej i 3,5 m od strony zewnętrznej. Średnica podstawy od 10 do 15 m. Ślady fosy zachowały się na 2/3 obwodu.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Lokalizacja nad Czarną Wodą, dopływem Baryczy, ok. 1,7 km na północ od szlaku kajakowego w linii prostej. Droga dojścia od jazu Potasznia (pomost) wzdłuż niebieskiego „Szlaku Archeologicznego” oraz czarnego dojściowego. Łącznie trasa 3,6 km, czas przejścia 55 min.
Zakres badań i znalezisk Stanowisko badane wykopaliskowo (1959 r., 2014 r.), datowanie dendrochronologiczne na ok. X w. Zabytki ruchome: ceramika (m.in. naczynia zasobowe). Obiekty: relikty bramy oraz konstrukcja wału (rusztowy, drewniano-ziemny). Zbudowania grodowe wzdłuż linii umocnień. Gród uległ zniszczeniu w wyniku pożaru.
Informacje dodatkowe Stanowisko na szlaku kajakowym ze względu na istniejącą infrastrukturę (pomost) przy jazu Potasznia. Miejsce w odaleniu od siedzib osadniczych oraz dróg pozwala na bezpieczne pozostawienie sprzętu. Punkt zatrzymania po 3 km od początku szlaku kajakowego (jaz Wróbliniec) – dobre miejsce na dłuższy wypoczynek. Droga dojścia przez malowniczy las, tereny podmokłe i obok stawów. Inne walory: zabytkowy jaz oraz zamek myśliwski z XIX w.
STANOWISKO 2: LELIKÓW/LILIKOWO (st. 5)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Plan owalu o wymiarach 90 × 80 m. Powierzchnia ok. 0,34 ha. Wały zniwelowane, nadal widoczne w terenie o wys. do 3 m od strony zewnętrznej. Od północnego-zachodu i zachodu oraz częściowo od wschodu zachował się ślad fosy.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Lokalizacja ok. 350 m od Baryczy. Droga dojścia dłuższa – z pomostu przy moście w Lelikowie niebieskim „Szlakiem Archeologicznym” (dystans ok. 1,4 km, czas: 22 min.). Grodzisko oznaczone tzw. kaletynką.
Zakres badań i znalezisk Stanowisko badane wielokrotnie sondażowo oraz wykopaliskowo (2008 i 2013 r.). Badania partii wału w części północnej oraz przyległy fragment majdanu. Określona konstrukcja wału (ziemia, drewno, otoczaki). Materiał ruchomy: fragmenty naczyń glinianych. Datowanie grodu nie jest w pełni wyjaśnione – prawdopodobnie funkcjonował w okresie plemiennym (VIII–IX w.) i w okresie piastowskim (XI–XIII w.).
Informacje dodatkowe Możliwość biwakowania lub rozpalenia ogniska niedaleko grodziska przy prywatnej posesji.

¹¹ Numer stanowiska w dokumentacji konserwatorskiej.

STANOWISKO 3: MILICZ (st. 1)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Powierzchnia zachowana w całości – rozległy nasyp na planie zbliżonym do owalu (130 × 110 m) pokryty łąką. Stanowisko wznosi się ponad otaczający teren na 2 do 3 m, dobrze widoczne od strony rzeki. Wokół obiektu, szczególnie od strony północnej, widoczny jest zarys fosy. Nieczytelne są wały grodu.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Grodzisko na rozległej terasie nadzalewowej, ok. 230 m na północ od Baryczy. Obok niebieski „Szlak Archeologiczny”. Dostęp do zabytku łatwy (ścieżki oraz droga polna). Rzeka w tym miejscu ma bardzo spokojny nurt oraz miejsca umożliwiające budowę pomostu. Najbliższy punkt z infrastrukturą do przybicia do brzegu znajduje się przy moście, ok. 690 m od grodziska idąc szlakiem niebieskim.
Zakres badań i znalezisk Stanowisko badane wielokrotnie wykopaliskowo, w tym amatorsko już od poł. XIX w. Największe badania między 2003 a 2006 r. Odkopanie struktury wału z dębowymi belkami, a na majdanie reliktów konstrukcji kamiennych. Datowanie umocnień na czas po 960 r. Obiekt widoczny aktualnie to efekt „modernizacji” grodu w XII w. Przykładowe artefakty: ponad 3200 fragmentów ceramiki (m.in. naczynia z odciskami znaków garncarskich), złoty koralik, okucia z połączanego srebra, paciorek z agatu. Zabytków z życia codziennego i aktywności gospodarczej, np. ziarna zbóż, żużle i łupiny orzechów lasowych. Unikat: figurka szachowa, interpretowana jako koń lub rycerz i łączona z podobnymi znaleziskami z innych części Europy. Obok grodziska znajduje się cmentarzysko szkieletowe, które również było szczegółowo badane.
Informacje dodatkowe Grodzisko istotne na szlaku kajakowym ze względu na wartość historyczną (gród kasztelański). W pobliżu przebiegają inne znakowane szlaki piesze: czarny (440 m na zachód) oraz żółty (900 m na wschód).
STANOWISKO 4: KASZOWO (st. 1)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Plan koła – średnica wraz z rozsypiskiem wału ok. 70 m. Szerokość wału 10–15 m, zachowana wysokość do 1–2 m. Od wschodu widoczne są pozostałości fosy szerokości do 15 m. Widoczne reliktory bramy i fundamenty baszt. Grodzisko częściowo zniszczone w części północnej w wyniku podmycia brzegów przez rzekę Barycz.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Stanowisko w odległości ok. 50 m od Baryczy. Przy rzece oznaczenie informujące o grodzisku oraz tablica bez informacji o zabytku. Przy zabytku niebieski „Szlak Archeologiczny” oraz kamienna „kaletynka”.
Zakres badań i znalezisk Najlepiej przebadany zabytek w Dolinie Baryczy. Datowane schyłek X do pocz. XI w., zniszczone przez pożar. W latach 60. XX w. ratownicze badania wykopaliskowe. Ustalono rozplanowanie grodu, struktury umocnień i odkryto tajemnicze, różnie interpretowane obiekty. Wał w konstrukcji przekładkowej z odsadzką od zewnątrz. Wewnątrz grodu reliktory bramy i obiektu – czworokątnej baszty (?) o kamiennych podwalinach lub nieudokumentowanego sondażu. Na majdanie przy wale kamienne fundamenty, uznane za dwie budowle wieżowe, dziś interpretowane jako kamienne nasypy kurhanopodobne, o konotacjach sakralnych. Zabytki ruchome to m.in.: ponad 4700 fragmentów ceramiki, noże żelazne, krzesiwa kabłąkowe, groty strzał, haczyk wędkowy, kamienne ośelki, fragment kamienia żarnowego. Grodzisko łączone z różnymi plemionami: Trzebowianami, Ślężanami lub Dziadoszanami. Obok przebadane osady: przygrodzowa oraz produkcyjna ze śladami działalności metalurgicznej. Ciekawa historia badań, w tym m.in. zabiegi dla ratowania stanowiska polegające na odcięciu części Baryczy podcinającej gród. Dziś widoczne starorzecze tuż poniżej stanowiska.
Informacje dodatkowe Przy stanowisku jest polana, wiata i miejsce na ognisko. W odległości 500 m od stanowiska przebiega znakowany szlak „Kaliska Droga św. Jakuba”.
STANOWISKO 5: KĘDZIE (st. 2)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Kształt nieregularnego owalu (220 × 165 m). Powierzchnia ok. 2,12 ha (największe grodzisko na szlaku). Majdan niszczone przez pole orne, a wał zachowany fragmentarycznie (100 m w części zachodniej). Szerokość rozsypiska 12–18 m, wys. od zewnątrz ok. 2–3 m. Grodzisko ponad terenem na wys. od 0,5 do 2,5 m.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Lokalizacja nad rzeką, obok mostu i jazu Kędzie. Obok pomosty do wodowania kajaków. Grodzisko dobrze widoczne, najlepsza obserwacja z mostu; możliwość podejścia drogą polną. Przy zabytku tzw. kaletynka.

Zakres badań i znalezisk Badania powierzchniowo oraz sondażowe (lata 50., 60. i 70. XX w.). Rozpoznanie skrzyniowej konstrukcji wału i pozyskanie ceramiki kultury łużyckiej oraz wczesnośredniowiecznej. Obiekt unikatowy z wybranej grupy – jedyny związany z kulturą łużycką, najstarszy, datowany na IX w. p.n.e. Prawdopodobnie wykorzystywany przez Trzebowian (okres plemienny) oraz w okresie wczesnopiastowskim (IX–XI/XII w.). W nowożytności użytkowany przez wojska szwedzkie w XVII w. oraz prawdopodobnie w 2. poł. XVII w. przez ród Hatzfeldów ze Żmigrodu jako <i>Lustgarten</i> (tzw. ogród rozkoszy) – teren rekreacyjny z ozdobnym ogrodem i pawilonem, gdzie po wschodniej stronie wału miał istnieć zwierzyńiec.
Informacje dodatkowe Przy obiekcie szlaki: niebieski „Szlak Archeologiczny”, zielony pieszy, rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”.
STANOWISKO 6: OSTRAWA (st. 3)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Dwa kopce. Pierwszy o planie czworoboku z zaokrąglonymi narożami (u podstawy 35 × 42 m, u góry 21 × 23 m), wys. do 4 m. Wokół fosa (szer. 9–12 m) i wał zewnętrzny (szer. 7–8 m). Od północy drugi człon: forma kopca na planie wydłużonego prostokąta (u podstawy ok. 20 × 40 m, u góry 15 × 34 m), wokół fosa (szer. ok. 5 m i wał zewnętrzny (szer. 4–5 m). W znacznej części fosa wypełniona wodą.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Stanowisko ciekim Łacha, ok. 1 km od jego ujścia do Baryczy. Dojście łatwe – drogą polną wzdłuż wierzchołka wału. Przy wyższym stanie wód możliwe dopłynięcie kajakiem (poruszanie się pod prąd). Brak pomostów w pobliżu obiektu oraz u ujścia Łachy do Baryczy.
Zakres badań i znalezisk Kilkukrotne badania powierzchniowe i wykopaliskowe skoncentrowane na majdanie głównego kopca (7 wykopów). Na podstawie znalezisk prawdopodobnie konstrukcje budynków były szachulcowe (drewno oraz glina). Liczne fragmenty ceramiki i metale, m.in. gwoździe, sprzączki pasów, podkowy, strzemiona, ostrogi, fragmenty kolczugi i płytki zbroi. Duża śladów pożaru oraz grotów bełtów do strzał kuszy świadczy o tragicznym końcu siedliska. Czas funkcjonowania określa się na 1. poł. XIV w.
Informacje dodatkowe Stanowisko jest oddalone od szlaku, lecz warte uwagi ze względu na bardzo dobrze zachowaną formę i malowniczy krajobraz (rodzaj uroczyska).
STANOWISKO 7: BEŁCZ MAŁY (st. 1)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Centralna część to nasyp na planie czworoboku z zaokrąglonymi narożami (u podstawy 55 × 60 m, u góry 45 × 50 m), otoczony fosą (szer. 20 m), wyniesiony ponad jej dno na ok. 2,5–3 m. Fosa w części wschodniej przecięta groblą, a dalej wał, najlepiej zachowany w części południowej i zachodniej (szer. do 17–20 m, wys. do 3 m). W części zachodniej wał rozszerza się, tworząc nieregularne w zarysie plateau (u podstawy 47 × 55 m).
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Zabytek nad rzeką, widoczny z kajaka. Przy grodzisku drewniany pomost umożliwiający dobiecie do brzegu.
Zakres badań i znalezisk Opisy od lat 20. XX w., badania wykopaliskowe w latach 1971 oraz 2009 (kilka sondaży). Ustalono kilka faz użytkowania terenu, od V okresu epoki brązu. Obecne reliktu to warownia z końca XIV do 2. poł. XV w. Dwie fazy użytkowe z późnego średniowiecza, obie zakończone pożarami. Pierwsze budynki (XIV/XV w.) o konstrukcji szachulcowej, kolejny budynek murowany (XV w.) – zachował się kamienny fundament otoczony zwartym brukiem kamiennym. Ok. 50 m na wschód od dworu w starorzeczcu Baryczy odsłonięto reliktu drewnianego mostu (datowanie dendrochronologiczne na koniec XIV lub początek XV w.). Zabytki ruchome: ponad 5000 fragmentów ceramiki oraz metale (np. ażurowe okucie pasa, groty bełtów, żelazne skobele); kościany gwizdek. Zniszczenie obiektu łączone z walkami między Maciejem Korwinem a Jerzym z Podiebradów lub czasami wojny sukcesyjnej książąt glogowskich (Jan II Szalony zniszczył pobliskie siedziby rycerskie w Żuchlowie i Naratowie).
Informacje dodatkowe Przy stanowisku niebieski „Szlak Archeologiczny”; 900 m do rowerowego „Szlaku Doliny Baryczy” (połączenie drogą polną). Obok duży zespół folwarczny z hodowlą krów na wolnym wybiegu. Walory widokowe – rozległe łąki i widok na Barycz. Przy stanowisku łąka do biwakowania i organizacji ogniska.

STANOWISKO 8: LECHITÓW/ŚĄDOWEL (st. 4)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Forma owalnego wyniesienia o średnicy ok. 120 m, powierzchni ok. 1,2 ha; wyniesione ponad okoliczne łąki na ok. 3 m od północy i 1 m od południa. Majdan płaski, niszczone przez uprawę. Fosa zachowana od północy i zachodu (szer. ok. 5 m).
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Lokalizacja ok. 60 m od rzeki. Na wysokości stanowiska brak jest infrastruktury. We wsi, tuż przy kościele jest pomost oraz miejsce na ognisko połączone z grodem drogą polną wzdłuż wału (ok. 600 m).
Zakres badań i znalezisk Obiekt to część wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego, pierwotnie otoczony odnogami Baryczy. Przypuszczalnie użytkowany jako kasztelania we wczesnym (XI–XIII) i siedziba rycerska późnym średniowieczu (XIV–XV w.). Grodzisko rozpoznane w XIX w. (pierwsza monografia), badane wykopaliskowo w latach 1958–1965 oraz w 2005 r. Artefakty to m.in. liczne fragmenty ceramiki wczesno- i późnośredniowiecznej (m.in. ułamki naczyń kamionkowych typu waldenburskiego), wyroby żelazne (np. fragmenty miecza, noży bojowych, płytki zbroi), elementy wyposażenia kuchni (fragment kociołka brązowego oraz glinianego stojaka różna). Prawdopodobnie gród nie był siedzibą książęcą, ale pełnił funkcję centralnego ośrodka (administrowanie terytorium, władza sądownicza). Wymieniany w licznych dokumentach m.in. <i>Kronice Galla Anonima</i>, <i>Chronica principum Poloniae</i> Piotra z Byczyny oraz bulli papieża Hadriana IV.
Informacje dodatkowe Szlaki w otoczeniu: niebieski „Szlak Archeologiczny” (ok. 800 m na południowy wschód, połączenie drogą polną), rowerowy „Szlak Doliny Baryczy” (600 m na północ we wsi Lechitów). W pobliżu zabytkowy kościół poewangelicki obok miejsca dobijania kajaków.
STANOWISKO 9: WIERZOWICE WIELKIE (st. 1)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Główny człon to stożkowaty nasyp na planie prostokąta (u podstawy 28 × 31 m, u góry 10 × 12 m), wys. ok. 3,5 m. Wokół fosa o szer. 3–5 m. Od południowego zachodu przylega drugi człon w formie płaskiego nasypu o sierpowatym kształcie (ok. 25 × 35 m), zniszczony od strony południowej. Otacza go fosa zachowana na odcinku północno-zachodnim (szer. 4 m).
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Ok. 300 m od rzeki. Przy moście między Wierzowicami Małymi a Wielkimi znajduje się pomost i schody betonowe. Stamtąd brukowana droga do grodziska (dystans ok. 500 m).
Zakres badań i znalezisk Obiekt badany powierzchniowo i sondażowo (1980 r.). Centralną część majdanu zajmował drewniano-gliniany budynek o szerokości ok. 6–7 m (relikty zachowane w postaci zbitych grud polepy, gliny i spalenizny). Artefakty nieliczne (fragmenty ceramiki, ostroga), część zaginęła. Stanowisko datowane jest na XIV–XV w.
Informacje dodatkowe Szlaki w otoczeniu: ok. 500 m na wschód – niebieski pieszy „Szlak Zachodniej Wielkopolski” oraz rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”. Przy rzece miejsce na ognisko i biwak. Ok. 700 m od pomostu znajduje się Wioska Indiańska oferująca liczne atrakcje. Pomost na rzece z dala od zabudowań wsi, w terenie mało uczęszczanym.
STANOWISKO 10: RYCZEŃ (st. 4)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Nasypu w formie czworoboku o zaokrąglonych narożach (u podstawy 47 × 49 m, u góry 24 × 25 m), wys. 4 m. Kopiec otoczony fosą (szer. do 10 m) pierwotnie zasilaną wodami Baryczy.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Stanowisko nad rzeką, przy moście drogowym; obok łagodne brzegi umożliwiające wodowanie kajaków. Infrastruktura dla kajakarzy w pobliżu (ok. 600 m), przy jazie (pomost, plaża, miejsce na ognisko i biwak). W tym miejscu umieszczono tablicę informującą o istnieniu grodziska oraz przedstawiającą jego rekonstrukcję na rycinie, jednak bez wskazania, gdzie obiekt jest zlokalizowany.

Zakres badań i znalezisk Obiekt badany sondażowo (1962 r., 1980–1981) oraz powierzchniowo, funkcjonował w 3 fazach. Świadczą o tym pozostałości trzech budowli, z których każda kolejna była solidniejsza, m.in. budowano z drewna, cegły i kamienia. Każda z faz zakończona pożarem. Stanowisko użytkowane między XIII/XIV–XV w. i w XVIII w. Zabytki ruchome: ceramika naczyniowa (np. patelnie, dzbany), w tym ze znakami garncarskimi, groty strzał i włóczni (?), płytki zbroi, okucia budowlane, gwoździe oraz halerz z mennicy w Lwówku Śląskim.
Informacje dodatkowe Przy stanowisku rowerowy „Szlak Bóbr” oraz pieszy żółty w kierunku Góry; ok. 450 m na północ rowerowy „Szlak Doliny Baryczy”.
STANOWISKO 11: BARTODZIEJE (st. 3)
Forma krajobrazowa obiektu oraz stan zachowania Grodzisko na planie półkola, powierzchnia ok. 0,14 ha. Majdanu ok. 30 × 22 m, wał zachowany od północnego zachodu, północy i wschodu (wys. wewnętrzna do 1,5 m, zewnętrzna 4 m). Podstawa wału o szer. 12–16 m. Ślady fosy w części wschodniej, północnej i północno-zachodniej (szer. 5–6 m). Stanowisko zniszczone w ok. 1/3 od strony południowej.
Odległość od rzeki Barycz oraz dostępność terenu Lokalizacja ok. 80 m od rzeki, brzeg bardzo niski, odgradzony wałem (możliwość obserwacji obiektu).
Zakres badań i znalezisk Obiekt znany przed 1945 r., badane w bardzo wąskim zakresie, głównie powierzchniowo. W 1965 r. prace sondażowe. Datowanie na VIII–X w. (nieliczny materiał ceramiczny). Gród mógł należeć do plemienia Dziadoszan, opuszczony pod koniec X w. w związku z powstaniem państwa wczesnopiastowskiego.
Informacje dodatkowe Ok. 1 km w górę rzeki przebiega most drogowy (droga Karów–Niechlów) z rowerowym szlakiem „Odra–Barycz”. Most wykorzystywany jako przystań kajakowa, połączony drogą polną z grodziskiem. Na wysokości stanowiska jest jaz Bartodzieje, umożliwiający stworzenie pomostu do wyjścia na brzeg.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Chrzan 2014, 2022; Kiarszys 2015; Nowakowski 2017; *Dolina Baryczy, część wschodnia*. Stawy Milickie (2013); *Dolina Baryczy, część zachodnia* (2008); *Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy* (b.r.w.); *Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”* (2017); *Tajemnice Doliny Baryczy* (2013, s. 92–93); <https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12> (dostęp: 20.05.2024); <https://mapy.cz/> (dostęp: 21.09.2024); <https://zabytek.pl/> (dostęp: 03.05.2024).
Source: own elaboration based on Chrzan 2014, 2022; Kiarszys 2015; Nowakowski 2017; *Dolina Baryczy, część wschodnia*. Stawy Milickie (2013); *Dolina Baryczy, część zachodnia* (2008); *Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy* (b.r.w.); *Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”* (2017); *Tajemnice Doliny Baryczy* (2013, s. 92–93); <https://mapa-turystyczna.pl/trail/szlak-archeologiczny-nb#51.55469/16.67107/12> (accessed: 20.05.2024); <https://mapy.cz/> (accessed: 21.09.2024); <https://zabytek.pl/> (accessed: 03.05.2024).